

XOÁN MANUEL PINTOS: ELOXIO E VINDICACIÓN DA LINGUA DE GALICIA

Rosario Álvarez

CARMEN PATRIUM SIVE PONTEVEDRA

“Canto a miña terra ou sea Pontevedra”. Así traduciu Xoán Manuel Pintos o canto de Amoedo, que comeza invocando a musa para que lle traia o recordo da patria ao seu exilio boloñés: “A min, oh musa a patria me recorda / que trae o nome seu dun ponte vello”.

Pontevedra. Eu invoco Pontevedra e co nome da boa vila ecoan a fonte dos Tornos, e a praza da Leña, e a do Pan ou Teucro, e a Ferrería, e a ponte do Burgo, e a Seca..., mais tamén, en xenerosa e amorosa compañía, acoden tantos e tantos compatriotas, máis ou menos ilustres, máis ou menos notorios, todos inesquecibles e evocados con similar emoción: os artesáns, comerciantes e notarios da rica, activa, culta e cosmopolita vila medieval; os mareantes da Moureira e os navegantes que andaron o mundo todo; o enxame de impresores e editores que alumaron as nosas letras no século XIX; os intelectuais que artellaron o movemento galeguista (algún deles mártir)... Non sigo. Entre esa compañía, en lugar senlleiro, o padre Amoedo, aquel xesuíta desterrado que combateu a morriña cantando en fermosos versos latinos a patria en que deixou o corazón; e o gran Martín Sarmiento, que deixou Galicia de neno para ser frade bieito, pero gardou sempre o tesouro da lingua, o vencello inmorredoiro coa stirpe e coa nación; e canda eles, como non, traéndoo pola man ao noso encontro, Xoán Manuel Pintos Villar, do Burgo Pequeno.

Señor Presidente, señoras e señores académicos, agradezo emocionada que a Academia pensase en min para participar neste acto de honra ao meu admirado Xoán Manuel Pintos na vila que nos viu nacer a ambos. Inicie o meu discurso de ingreso nesta corporación, no paraninfo da Universidade de Santiago de Compostela, vai para oito anos, lembrando que “no principio, estivo Pontevedra”, cunha gabanza saudosa da “boa vila” e das súas xentes; permítanme que aproveite esta ocasión para agradecer, en presenza deles, o moito que lles debo. Pero, sobre todo, para agradecer á corporación do Concello de Pontevedra que tivese o bo acordo de honrar a Xoán Manuel Pintos neste ano do seu bicentenario. Beizóns.

Pontevedra enteira, a vila e os seus arredores, latexan na lingua e na obra de Xoán Manuel Pintos. “Pontevedra é boa vila / ninguén a ve que n’ó diga” – di –, ou, traducindo a Ovidio, “Non sei que ten o chan de cada un / que sempre se lle quer mais que a ningun” (97). E, non obstante, *A Gaita gallega* – a obra fundamental, na que vou centrar a miña intervención – non é, de xeito ningún, unha peza localista nin destinada á parroquia máis próxima. É unha peza central no novo alborexar da lingua e a literatura galegas contemporáneas, concibida nun marco nacional, como un proxecto para un pobo e un país.

A gaita gallega, tocada polo gaiteiro, ou sea Carta de Cristus para ir dependendo a ler, escribir e falar ben a lingua gallega, e aínda máis, que así se chama, foi editada como libro en 1853, en Pontevedra, na Imprenta de José e Primitivo Vilas, na rúa de Isabel II nº 4, aquí preto. É, en primeiro lugar, unha “carta de cristus”, isto é, unha *cartilla*, un recurso destinado á aprendizaxe da lectura e da escritura, a desenvolver as destrezas lingüísticas. Por iso *A Gaita* contén prosa e verso en distintas e variadas estrofas; listaxes de palabras e equivalencias (latín/galego, castelán/galego); regras e xustificación de escollos gráficas; guía de lectura das vogais abertas e pechadas; xogos de palabras, trabalinguas, recursos mnemotécnicos; contos e recitados para aprender de memoria; modelos textuais, dobre versión de textos (latín/galego); ideas e boas prácticas lingüísticas; argumentos en contra do asoballamento e o desprestixio; raiolas de historia e fitos da cultura galega... O primeiro libro que coñece a literatura en lingua galega desde a súa prostración á fin da Idade Media non é un libro de poemas máis ou menos bucólicos, intimistas, costumistas... Está o máis del en verso, si, pero é un libro destinado a un dobre fin: cun fío técese a defensa e ilustración da lingua galega, con argumentario fronte a ignorantes e detractores; co outro, a presentación dun modelo gráfico e o ensino progresivo das características (morfolóxicas, sintácticas, léxicas) da lingua galega.

ELOXIO DA LINGUA GALEGA

Non abundan uns minutos para expor con xustiza a amplitude e complexidade conceptual das moitas liñas argumentativas seguidas por Pintos na defensa e ilustración dos méritos da lingua galega: o glorioso pasado, a comezar pola cita do Marqués de Santillana, que abre *A Gaita*, lembrando que outrora “cualesquier decidores o trovadores / de estas partes agora fuesen castellanos / andaluces o de la Estremadura / todas sus obras componían en lingua gallega” (2); a antigüidade do noso pobo, creador colectivo desa obra patrimonial singular que é o galego (“esta grande casa que ja acorda / prèto de seis mil anos alogueiros”, 6); a fidelidade á lingua propia, fronte aos “faragullíñas” que se gaban de non coñecela (mostrando

niso a altura da súa ignorancia, 37)... Quixera por iso poñer o acento noutros dous eixes do seu pensamento lingüístico, por veces dunha modernidade sorprendente.

Para Xoán Manuel Pintos, a defensa, estudo, cultivo e uso da lingua propia, por todos e en tódolos ámbitos, é un feito natural dunha sociedade ben constituída. Non se fai contra ninguén nin contra ningunha lingua. Pedro Luces, o mozo “pieiro” que se achega ao gaiteiro, é un estranxeiro (“de la India”, disque), que vén falando castelán; posto que vén para Galicia, debe aprender galego, vai de seu, e así comeza o proceso de aprendizaxe da “gaita”.

O uso e cultivo da lingua dun país é consoante co valor da diversidade lingüística e non resta mérito á amplitude de abano de linguas coñecidas:

non quita que outros idiomas
queiran os homes sabelos
antes alaudos merecen
os que se apliquen a eso,
pero sin que ó seu nativo
jamais deixen esquecelo. (37)

Tódalas linguas do mundo son válidas, todas son boas... (en palabras súas, todas “teñen o seu aderezo / teñen seus zelmes e sales / teñen seu mel e seu nervo”), así que non ten xustificación ningunha esquecer a propia por aprender unha allea. Pódese saber unha e maila outra. Por iso o Gaiteiro, cando eloxia a intelixencia e capacidade de Pedro Luces para aprender ben o galego, aconséllalle non renunciar nunca á súa lingua orixinal:

[...] vexo
que non es rudo, e que podes
deprender ben o gallego.
Pero mira anque o deprendas
non por eso che aconsello
que deixes esquencer nunca
a lengua do teu terreo,
que sempre será a mellor
para ti, segun eu creo
que a miña o è para min
mellor que cantas conezo,
e no a troco por ningun-ha
das que ten o mundo enteiro. (11)

Pero ademais o Gaiteiro media na polémica sobre a consideración das linguas dependente de que teñan ou non cultivo escrito:

Mira rapaz o lenguaje
 non se compon de procesos
 nin de follíñas escritas
 nin de libriños impresos
 que se compon de palabras
 que van da boca correndo
 para decir òs demais
 todo o noso pensamento. (36)

Pintos lémbra-nos algo tan obvio como que as linguas son faladas antes ca escritas, que Moisés e Homero non tiveron gramática que estudar nin dicionario ao que acudir e, coa axuda do tamborileiro, que os principais idiomas europeos da época moi poucos séculos antes tamén carecían destes instrumentos, o que non lles impediu – a forza de pluma, mais tamén de aceiro – chegar a onde chegaron (38).

Do mesmo xeito que “Personne n’est dispensé / de sa langue bien parler” (36), tamén é certo que ningún ámbito pode ser alleo á lingua. Pintos vainos mostrando que o galego é válido como vehículo do ensino; para escribir romances, coplas manriqueñas ou sonetos, ou para traducir do latín aínda que sexa en hendecasilabos; para que “un maestro que tiña muita fama” expoña os seus preceptos educativos e consellos de conduta (50-54); para que o mozo emigrante escriba á moza desde Montevideo (“Miña querida Catuja...”, 27), para o sermón do crego (“A usura”, 138-144)¹, para a misiva dos labregos de Pontevedra á raíña de España (168)... E isto aválao coa súa práctica persoal: non pode ser por acaso que os primeiros textos coñecidos son dúas cartas en verso, unha de resposta a un amigo que lle dá noticia do seu casamento (1843) e, sobre todo, outra a seu pai comunicándolle o nacemento do primeiro fillo varón (1842, editada no número 370 do BRAG). Nesta ocasión xustifica así o cambio de código habitual na relación epistolar familiar:

¹ Non vai sen denuncia da mala práctica lingüística da Igrexa: “inda se me lembra un / que todos adprendemos / cantos fomos a escoitalo / porque o botou en gallego.” (139).

Non s'asañe, prego,
 s'esta carta escribo
 posta nestes versos,
 nin tome cabuxo
 s'o castelán deixo
 por falar na fala
 dos nosos galegos,
 qu'inda nela podo,
 sin poñer un erro,
 espricar ben craro
 tod'os meus conceutos.

MODELO LINGÜÍSTICO

Pintos actúa con conciencia de que asiste á fundación dunha literatura e cultura modernas en lingua galega, e de que para iso cómpre crear un código unificado de escrita e establecer un canon culto. E esa é a tarefa que o guía n'*A Gaita*: unha opción gráfica e modelos de galego escrito que permitan poñerse ao labor, sen deterse en tanto non se elaboren os instrumentos fundamentais (gramática e dicionario):

Escriban tod'os que saben
 o noso idioma gallego;
 fáganse dimpois apuntes
 o millor sempre escollendo;
 redondeese o language
 como tod'os mais fixeron,
 que gramaticas dimpois
 e dicionarios a centos
 veredes po los mercados
 e nas tendas dos libreiros. (38)

Tanto os criterios que el emprega coma os que adianta para esa elaboración posterior manteñen unha similitude asombrosa cos que guiaron a elaboración do estándar actual.

O seu modelo de galego debe estearse no maior respecto á lingua galega, como patrimonio secular, en conexión coa tradición manuscrita, con Sarmiento como paradigma dos bos escritores e, sobre todo, en conexión coa lingua falada polo pobo; por iso, cómpre recollelo, sistematizalo, estudalo..., e despois, con amor

e cautela, depuralo e arrequentalo. Ese modelo de galego non debe ser localista, senón responder a unha creación colectiva de toda a comunidade galegofalante, para a que invoca a “catro galleguiños / das catro esquinas do reino” que se deben reunir para elaboralo ou, como propón Pedro Lucas, unha ducia de galegos das catro provincias para acoller no seu seo a diversidade das falas galegas (69); cada un parte do seu — e a lingua de Pintos é inequivocamente pontevedresa —, pero todos debemos estar abertos a incorporar outros nomes e maneiras galegas de falar, a arrequentar a nosa herdanza. O seu modelo nace tamén ben arraigado na latinidade e na familia das linguas neolatinas, sen deixarse engaiolar polos cantos que na altura narraban outras orixes míticas (grega, semita, celta...; “Fundoute Teucro valente...”, si, pero falaron en latín), nin deixarse escorar en exceso cara ao vulgarismo nin ao populatismo. O seu modelo prende tamén na diversidade, e non só porque acolla formas e variantes dos catro cantos da terra galega: o seu dominio da lingua percíbese tamén en que a usa con igual destreza tanto cando fai ao Gaiteiro ou ao mozo emigrado en Montevideo expresarse en rexistros populares, coma cando transita aos rexistros máis elevados para escribir un soneto ou traducir o metro culto de Amoedo.

“Pintos é realmente o gran precursor” afirma Carballo Calero, concordante con Ramón Cabanillas (1952) en que *A gaita* é “a pedra de alicerce da nosa renacementa”. Sen contradicir os mestres, máis ben no seu carreiro, creo que podemos ir máis aló: canto máis sabemos sobre a nosa historia lingüística e cultural no século XIX, canto máis sabemos sobre Xoán Manuel Pintos e os seus contemporáneos, máis convencidos imos estando de que este ilustre pontevedrés é, non xa un precursor, senón figura central no inicio do Rexurdimento. Fago votos para que este ano 2011, en que honramos a súa figura con ocasión dos 200 anos do seu nacemento, sirva tamén para este recoñecemento.

Dixen.